

Résumé

L'ÉPISTOLAIRE DE L'ÉDITEUR PŌLOS ARAPEAN

Publié par P. SAHAG DJEMDJEMIAN

(Suite, voir *Bazmavep*, 1978, nos 1-2, p. 67-98)

Sont publiées ici les lettres nos 6 et 7 que l'éditeur Pōlos Arapean envoya à son père à Constantinople. Toutes les deux sont écrites de Tiflis et portent les dates du 5 et du 21 Septembre 1781. Dans la première Pōlos décrit d'abord son entretien à Tokat avec un voyant qu'il tenait en grande estime. Il recommande à son père de ne confier à personne les présages qu'il lui révèle. Il décrit ensuite l'arrivée du groupe à Tiflis et sa première réception par le fils du roi Héracl II. Dans la deuxième lettre Pōlos retrace ses rencontres avec le roi et l'installation du lampion qu'il lui avait porté en don. Il raconte le prestige dont il jouissait jusqu'à pouvoir libérer une arménienne réduite esclave par un beg ghizilbach. Il se plaint enfin du fait de n'avoir pas apporté avec lui toutes les parures de sa toilette personnelle qui auraient soutenu davantage son prestige auprès des hautes personnalités qu'il fréquentait.

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ – LINGUISTIQUE

ՄԻԻԹԱՐԻ ՆՊԱՍՏԸ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

(Շար., տե'ս «Բազմավեպ» 1979, ք. 1-4, էջ 183-262)

ԳԼՈՒԽ Է.

ՄԻԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀՈՐ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԸ

2.- ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ «ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ»ԻՆ ԼԵԶՈՒՆ

Հայաստան տաճկերէնով շարադրուած՝ աշխարհաբարի փոքրիկ քերականութեան տպագրութիւնն հազիւ աւարտած, նոյն տարին իսկ (1727), Մխիթար Աբրահամյանը կը ձեռնարկէ համառօտ «Քրիստոնէական»ի մըն ալ տպագրութեան – ինչպէս ըսինք ալուր⁹⁴ – նոյնպէս աշխարհաբար, որու մասին կ'ուզենք աւելի մանրամասնել հոս, գուրս ցայտեցնելու եւ ընդգծելու համար Մխիթարի ըմբռնումներն ու տեսակէտները՝ իր ժամանակի, կամ՝ աւելի ճիշտ՝ իր իսկ ձեւաւորած աշխարհաբարին մասին, ինչպէս նաեւ անոր՝ գրաբարէն ստացած վրամ յաջորդաբար ատանալիք անկախութեան եւ ուրոյն նկարագրին մասին, ցայտուն օրինակներու թուարկումով, որոնք լրջորէն ալ պիտի քաղենք նոյն աշխարհաբար «Քրիստոնէական»էն:

Ա.- ԳԼՈՒԽՆԵՐՈՒՆ ԽՈՐԱԳԻՐՆԵՐԸ

Մեր ուսումնասիրութիւնը պիտի սկսինք՝ նախ վերլուծելով այս նոր գրքիկին եօթը գլուխներուն խորագիրները միայն, գործնական փոքրիկ նմոյշ մը տալու համար Մխիթար Աբրահամյանի աշխարհաբարէն:

Ա. (էջ 7) – Վասն այն բաներուն, որ շատ հարկաւոր են Քրիստոնէին գիտնալ եւ հաւատալ:

94. Տե'ս «Բազմավեպ» ՃԼԵ (1977), ք. 3-4, էջ 488-489, 511-517:

- Բ. (էջ 14) - վասն մեկնութեան «Հաւատամք»ին, որ ամենայն ֆրիստունէից պէտք է լաւ գիտնալ, եւ ինչպէս որ կաւի «Հաւատամք»ն՝ այնպէս հաստատալ:
- Գ. (էջ 28) - վասն աղօթից, թէ ի՞նչպէս պարտի ֆրիստունէայն աղօթք գիտնալ եւ աղօթել, եւ աղօթելով յուսալ ի յԱստուած:
- Դ. (էջ 36) - վասն տասն պատուիրանացն Աստուծոյ, թէ ի՞նչպէս պէտք է ֆրիստունէին որ գիտնայ եւ պահէ, որ ամով զԱստուած սիրելն յայտնի լինի:
- Ե. (էջ 46) - վասն եօթն խորհրդոց Եկեղեցւոյ, զոր ֆրիստունէայն պարտի գիտնալ եւ ճանաչել՝ որ ջերմեռանդութեամբ ընդունի:
- Զ. (էջ 58) - վասն մեղաց, թէ ի՞նչ է մեղքն եւ քանի՞ կերպ, եւ թէ ի՞նչպէս ֆրիստունէայն պիտի փախչի ի մեղաց:
- Է. (էջ 67) - վասն առաքինութեանց, թէ ի՞նչ են առաքինութիւնք եւ քանի՞ կերպ, եւ ի՞նչպէս ֆրիստունէայն պարտի հետեւիլ:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս խորագիրներուն ընթերցումը կը հրաւիրէ մեր ուշադրութիւնը՝ նախ եւ առաջ՝ գրաբարեան հետքերուն վրայ, որոնք Մխիթարի սկզբնական աշխարհաբարին մէջ զեռ տիրող հանգամանք ունենալ կը թուին:

Գործածուած ընդամենը 105 բառերէն՝ եթէ անտեսենք քանի մը նախդիրները, շաղկապներն ու էական բայերը (ի, եւ, թէ, որ, է - նն), կը մնան լոկ 78 բառեր (առանց կրկնութիւններուն՝ 54)։ Եւ առաջինը՝ զոտ գրաբար ձեւեր ունին 34 բառեր (առանց կրկնութիւններուն՝ 22), զոտ աշխարհաբար ձեւեր ունին 18 բառեր (առանց ներուն՝ 9), հասարակաց ձեւեր ունին, այսինքն թէ՛ կրկնութիւններուն՝ 9), հասարակաց ձեւեր ունին, այսինքն թէ՛ կրկնութիւններուն՝ 23)։ Մեր հաշուին մէջ, եթէ՛ կրկնութիւններով հանդերձ՝ հասարակաց ձեւերը զուգենք զոտ աշխարհաբար ձեւերուն հետ, ասոնք թեթեւօրէն գերակշիռ հանգամանք կրնան ըստանալ (շուրջ 60%), առաջին՝ մեծամասնութիւն են գրաբարաձեւ հետքեր կրող բառերը (հոլովում, լծողութիւն, եւն...)։

Մանրամասնելով՝ կ'ուզենք նշել.

ա) Գրաբարի հետքեր

1.- վասն նախադրութեան գործածութիւնը, որուն եօթն անգամ կը հանդիպինք. հինգ անգամ՝ գրաբարաձեւ սեռականներու հետ.

օրինակներ՝ վԱՍՆ աղօթից, պատուիրանաց, խորհրդոց, մեղաց, առաքինութեանց. մէկ անգամ՝ զոտ աշխարհաբար խնդիրով, վԱՍՆ այն բաներուն, մէկ անգամ ալ գրաբարի եւ աշխարհաբարի հասարակաց ձեւով՝ վԱՍՆ մեկնութեան:

2.- Գրաբարակերպ հոլովածեւով՝ եայ վերջացող բառ, միակ օրինակ՝ ֆրիստունէայն (4 անգամ), ֆրիստունէին (2 անգամ), ֆրիստունէից (1 անգամ):

3.- Գրաբար երկու բառեր՝ ճանաչել, ամենայն:

4.- Հայցականներ՝ գ- նախդիրով, երկու անգամ, զոր, զԱստուած (մինչեւ այսօր իսկ յաճախ գործածուած):

5.- Յոգնակի ուղղակի ք-ով գրաբարակերպ կազմովթիւն. միակ օրինակ՝ առաքինութիւնք:

6.- Յոգնակի սեռականներ ց-ով՝ աւելի յաճախակի են. վերեւ՝ թիւ 1 նկատողութեան մէջ յիշատակեցինք հինգ օրինակ, որոնց վերայ աւելցնելու ենք նաեւ մէկ անգամ գործածուած՝ ֆրիստունէիծ (տե՛ս վերեւ՝ թիւ 2):

7.- Գրաբարակերպ յոգնակի բացառականի ունինք մէկ օրինակ՝ ի մեղաց:

8.- Յաճախութիւնն ու որոշիչ յօդի. ֆրիստունէայն (4 անգամ), ապա նաեւ մէկ-մէկ անգամ՝ մեղքն, սիրելն, «Հաւատամք»ն, պատուիրանացն:

9.- Բառավերջի արմատականն ու տառի պահպանում. եօթն, տասն:

10.- Գրաբարակերպ ասացուածքներ եւ շարահիւտում. յայտնի լինի, յուսալ ի մարդիկ, փախչի ի մեղաց:

11.- Գրաբարակերպ շարահիւտութիւն՝ պարտի բայով (ուղղական հոլով ենթակայ, բայի աներեւոյթ ժամանակով). պարտի ֆրիստունէայն աղօթք գիտնալ, ֆրիստունէայն պարտի հետեւիլ:

12.- Գրաբարակերպ շարահիւտութիւն՝ պէտք է միադէմ բայով (տրական հոլով ենթակայ, բայի աներեւոյթ ժամանակով կամ ատորադասականով). ամենայն ֆրիստունէից պէտք է (գրաբար՝ պարտ է) լաւ գիտնալ, պէտք է ֆրիստունէին որ գիտնայ եւ պահէ:

Վերջին երկու պարագաներուն (թիւ 11 եւ 12), նկատելի է նախադասութիւններուն կիսաաշխարհաբարեան եւ կիսագրաբարեան կազմուածքը:

բ) Աշխարհաբար ձեւեր.

Զոտ աշխարհաբար տարրերէն՝ ընդգծելի կը նկատենք հետեւեալները.

ԲՆԱԳԻՐԸ

(Էջ 7)

ԳԼՈՒԽ Ա.

Վասն այն բաներուն, որ շատ հարկաւոր են
Քրիստոնէի գիտնալ եւ հաւատալ:

Հարցումն.— Դու Քրիստոնեայ ես:

5 Պատասխանի.— Հրամանես, քրիստոնեայ եմ, շնորհօքն Քրիստոսի:

Հց.— Քրիստոնեայ ասելն՝ ի՞նչ ասել է:

Պիս.— Քրիստոսի օրէնքին եւ հրամանին հնազանդ եւ հետեւող ասել է
(Էջ 8):

Հց.— Քրիստոնէին նշանն ո՞րն է:

10 Պիս.— Սուրբ խաչն է, նաեւ իր երեսն խաչակնքելն է:

Հց.— Ասա՛ ընծի՛ թէ ի՞նչ կերպով խաչ կու հանես երեսդ, եւ ի՞նչ
կասես՝ խաչ հանած ատենդ:

Պիս.— Երբ որ խաչ կու հանեմ յերեսս, յառաջ պաշտիկ ձեռքս ճակտիս
վերայ կու դնեմ եւ կասեմ՝ Յանուն Հօր, եւ անկից վար բերե-
15 լով զձեռքս քօտուս վերայ կու դնեմ եւ կասեմ՝ Որդւոյ, եւ
անկից զձեռքս դէպ ի ձախիկ կուշտս կու տանիմ եւ կու բերեմ
դէպ ի յաջիկ կուշտս եւ կասեմ՝ Ոգւոյն սրբոյ:

Հց.— Մէկ անգամ, ինչպէս որ ասիր՝ այնպէս խաչակնքէ՛ դեզդ որ
տեսնեմ:...

20 Պիս.— Այդ խօսքդ որ կասես... կու հասկնա՞ս ինչ ասել է:

Պիս.— Այս չափ կու հասկնամ, որ ասել է թէ Հայր եւ Որդի եւ սուրբ
Ոգին՝ են երեք անձինք եւ մէկ Աստուած, ի յոր մենք քրիս-
տոնեայքս կու հաւատանք: Զի երբ որ կասենք՝ Յանուն, անով
Աստուծոյ մէկ լինիլն կու իմանանք. և երբ կասենք՝ Հօր և Որդ-
25 ւոյ եւ Ոգւոյն սրբոյ, երեք անձինք ըլլալն կու հասկնանք, եւ
այսպէս մեր հաւատոյ դաւանութիւն կու տանք՝ երբ որ այն
խօսքն ասելով կու խաչակնքենք զմեզ:

Հց.— Այլ ուրիշ խորհուրդ ալ ունի՞ր խաչակնքելն զմեզ:

30 Պիս.— Այս բանս այլ կայ, որ Յանուն Հօր ասելնին՝ երբ ձեռքերնիս
ճակտնուս (Էջ 9) վերայ կու դնենք, անով կու հաւատանք եւ
կիմանանք՝ թէ Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Ոգին ի յերկինս են.
եւ Որդւոյ ասելնին՝ երբ ձեռքերնիս դէպ ի վար կու բերենք,
եւ Ոգւոյն սրբոյ ասելնին՝ երբ ձեռքերնիս դէպ ի յաջիկ կու
շտս եւ կասեմ՝ Ոգւոյն սրբոյ, անով կու հաւատանք եւ կիմանանք՝ թէ Որդին
35 Աստուծոյ անով կու հաւատանք եւ կիմանանք՝ թէ Որդին Աստուծոյ
մեր յերկինս ի յերկիր իջեր է, եւ մեր փրկութեան համար մար-
մին առեր ի կուսէն. եւ Ոգւոյն սրբոյ ասելնին՝ երբ որ ձեռ-

քերնիս ի ձախ կողմէն յաջիկ կողմն կու բերենք, անով կու
հաւատանք եւ կիմանանք՝ թէ Ոգւոյն սրբոյ շնորհօքն ի ձախ
կողմէն մեղաց ի յաջիկ կողմն շնորհաց եկերենք:

Հց.— Դու ի՞նչ բանով քրիստոնեայ ես եղեր:

40 Պիս.— Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Ոգւոյն սրբոյ՝ մկրտւեալմ աւաղանի
ջրովն, եւ անով քրիստոնեայ եմ:

Հց.— Ով որ չէ մկրտւած եւ չի ուզեր մկրտուիլ՝ ի՞նչ կու լինի այն-
պիսին:

45 Պիս.— Այնպիսին քրիստոնեայ չէ, եւ Քրիստոսի հետ մասն ու բաժին
չունի, եւ ասով ի կորուստ կու գնայ, եւ փրկութեան չի
հասնիր:

Հց.— Դու յառաջմէ այս աշխարհիս մէջ չի կայիր, եւ հիմիկ որ կաս,
ո՞վ է ստեղծեր զդեզ եւ յայս աշխարհս քերեր, եւ ինչո՞ւ հա-
մար է ստեղծեր:

50 Պիս.— Աստուած է ստեղծեր զիս՝ իւր ամենակարող զօրութեամբն եւ
քերեր յայս աշխարհս, եւ անոր համար ստեղծեցէ, որ քանի
կենդանի եմ նէ՝ միշտ բարեգործութեան հետ լինիմ, եւ իւր
օրէնքն եւ պատուիրանքն պահեմ, եւ երբ որ մեռնիմ նէ՝ զիս
55 յարքայութիւն տանի իւր ողորմութեամբն, որ անտեղն զամէն
բարի եւ (Էջ 10) զամէն խնդութիւն եւ փառք վայելեմ առանց
մեռնելու ի յաւիտեան:

Հց.— Այդ արքայութիւնդ ո՞ւր տեղ է եւ ի՞նչպէս է:

Պիս.— Արքայութիւնն ի յերկինքն է եւ խիստ մեծ եւ պայծառ լուսա-
60 ւոր տեղ մի է, եւ ամենայն սուրբք եւ Աստուածածին կոյն
եւ հրեշտակք այնտեղն են, եւ զԱստուծոյ տեսն վու վայելեն.
եւ անոր համար մարմնովն այն տեղն է՝ նորա
նաեւ Քրիստոս Տէր մեր, որ իւր մարմնովն այն տեղն է՝ նորա
տեսն ալ կու վայելեն: Եւ այսպէս ով որ կու գնայ յարքայու-
թիւն՝ Աստուծոյ տեսութեամբն շատ կուրախանայ, եւ ամե-
տոսի մարմնոյն տեսութեամբն շատ կուրախանայ, եւ հրեշտակաց ընկերա-
65 նայն սրբոց եւ սուրբ Աստուածածնայ եւ հրեշտակաց ընկերա-
կից լինելով՝ շատ կու խնդայ. եւ այսպէս ամէն բարիքն կու
վայելէ, եւ ամէն կեցող ուրախութիւն եւ խնդութիւն կուեն-
նայ, խիստ շատ աւելի՝ քան թէ մէկ թագաւոր մի ունենայ
այս աշխարհիս վերայ. և այսպիսի արքայութեանս ճանապարհն
70 Քրիստոս Տէրն մեր բացաւ մեզի, եւ Քրիստոսի արդեամբն եւ
շնորհօքն կարեմք քնալ յարքայութիւնն, եւ ոչ թէ մեր ար-
ժանաւորութեամբն:

Հց.— Ի՞նչպէս կու ճանաչեմ զՔրիստոս Տէր մեր, եւ ի՞նչպէս կու
հաւատաս:

75 Պիս.— Այնպէս կու ճանաչեմ եւ կու հաւատամ որ Յիսուս Քրիստոս

եւ մեք քրիստոնեայքս որքան որ կերկրպագեմք սուրբ խաչին, նոյն երկրպագութիւնն Քրիստոսի խաչեցելոյն կու լինի. եւ որքան մեր երեսն խաչ կու հանենք՝ Քրիստոսի չարչարանաց ձեւն ՚ի մեր դէմքն կու տպաւորենք, որ անով ամէն որոգայթէ ազատինք, եւ սատանայի փորձութենէն պահպանուինք:

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մխիթար Աբբաճօր հարազատ աշխարհաբարին այս չորս էջերը կարդացողը (բնագրին մէջ՝ 240 տող, էջ 7-14), առաջին իսկ պահէն կ'ունենայ այն տպաւորութիւնը՝ թէ որոշ չափով խզուած է կապը դասական ու միջնադարեան դրաբարէն, եւ արդէն իսկ արեւմտահայ աշխարհաբարի հունին մէջ մտած է Մխիթար, թէ եւ ունի տակաւին քաւականաչափ ծանր կապոց մը՝ հին պաշարէն, մանաւանդ փրօնական դաւանանքի եզրաբանութեան վերաբերող խօսքերու, որոնք հետզհետէ պիտի թօլթափին, տեղի տալով նոր ուղղութեան եւ հոսանքին:

Սահուն ու ջինջ աշխարհաբարի նմոյշներ են հետեւեալ նախադասութիւնները.

Քրիստոնեայ ասելմ՝ ի՞նչ ասել է: Քրիստոսի օրէնքին եւ հրամանին հնազանդ եւ հետեւող ասել է (տող 6-7):

Քրիստոնէիմ ճշման ո՞րն է: Սուրբ խաչն է, մահւ իր երեսն խաչակնքելն է (9-10):

Ի՞նչ կերպով խաչ կու համես երեսն, եւ ի՞նչ կասես խաչ համած ատենդ (11-12): Երբ որ խաչ կու համես... ձեռքս մակտիս վերայ կու դնեմ... ամկից վար բերելով (13-15):

Ով որ չէ մկրտած եւ չի ուզեր մկրտիլ, այնպիսին քրիստոնեայ չէ... եւ փրկութեան չի հասնիր (42-46):

Այսպիսի արժանաւոր մտապարհմ Քրիստոս Տէրն մեր բացաւ մեզի (69-70): Որդին Աստուած մեր փրկութեան եւ ազատութեան համար ՚ի յերկմից իջաւ... մարմին առաւ եւ մարդ եղաւ (82-84):

Քրիստոս Տէրն մեր... բարոյներ եւ խրատներ կու տար, երազներ կաներ, կազմեր ուսէ կու տար, կուրքերում աչաց լոյս կու տար, եւ ինչ կերպ ցաւ ունեւ մարդ որ լինէր մէ՛ ամէն կու բժշկէր եւ մեռած մարդ եւս կու յարուցանէր. եւ այլ շատ ուրիշ կերպ բաներ եւ գործներ կանէր (100-107):

Թայլ տուաւ ու համբերեց որ զինքն մոյմ փայտին վերա դրին, եւ գիր սուրբ ձեռքերն եւ ձաթերն այն փայտին վերա գամելով խաչեցին (112-114):

Քրիստոս Տէր մեր կու մտի լուսեղէն քրոնի վերայ... արդար դատաստան կանէ, արդարմբում արժանաւորին կու տայ մւ մեղաւորներում յաւիտեական տանջանք (139-142):

Անշուշտ նկատեցիք որ այսքան տողերու մէջ՝ հազիւ երեք դրաբարաձեւ երեւոյթներու հանդիպեցանք. ՚ի յերկմից (83), աչաց (104), գիր (113): Ու տակաւին կարելի է երկարել շղթան այս-

պիսի մէջբերութիւններու: Փոխադարձաբար ալ, կարելի է մէջբերել դրաբարաձեւ տարրերով խառն նախադասութիւններ, ուր՝ սակայն՝ շարահիւստմն ու բառերու կարգն անգամ ունին աշխարհաբարեան նկարագիր, եւ ինչպէս ըսինք՝ դրաբարեան տարրերու գերակշիռ ընթացքը աւելի արդիւնք է դաւանական հին եզրաբանութեան ժառանգական պարտադրանքին: Այսպէս, օրինակի համար, հետեւեալ խօսքերուն մէջ.

Երեք անգամ եւ մէկ Աստուած, ՚ի յոր մեմք քրիստոնեայքս կու հաւատամք (22-23):

Քրիստոսի արդեամբն եւ շնորհօքն կարեմք գնալ յարձայութիւնն (70-71): Ինքն Յիսուս Քրիստոս, որ ամէն բանի կարօզ էր, յերրորդի աւուրն ինքն իրեն յարեաւ ՚ի մեռելոց (115-117):

ԳՈՐԳԻՄ Աստուած վասն փրկութեան մերոյ ծնեալ ՚ի կուսէն, խաչեցեալ, մեռեալ եւ յարութիւն առեալ կու հաւատաս (145-147):

Ձմռն Քրիստոսն ՚ի դատաստան գալոց, եւ արդարեմ՝ փառք, իսկ մեղաւորացն՝ տանջանք յաւիտեական տալոց կու հաւատաս (147-149):

Քրիստոս Տէրն մեր ՚ի վերայ խաչին բեւեռեցաւ, չարչարեցաւ եւ մեռաւ՝ վասն ազատելոյ գմեզ (153-154):

Այս քանի մը հիմնական ու ցայտուն նշումներէն ետք՝ այժմ պիտի ջանանք աւելի մանրամասնօրէն վերլուծել Մխիթար Աբբաճօր աշխարհաբար «Քրիստոնէական» ի այս առաջին գլուխին լեզուն, դըր՝ աւարտապէս քերականական եւ շարահիւստական տեսակէտներով, աւելի աւարկայական ու ճշգրիտ դադարաւ մը կազմելու համար Մխիթարի բերած նպաստին մասին՝ արեւմտահայ աշխարհաբարի կադմութեան մէջ, քանի որ Սերաստացին այս դրբոյթով է որ պաշտօնական կնուրքը կատարեց աշխարհաբարին, կնքահայր ունենալով՝ քանի մը ամիսով միայն աւելի երէց՝ անոր անդրանիկ եղբայրը, հայտառա տաճկերէնով լրոյս ընծայած փոքրիկ «Քերականութիւն»ը:

Ա. ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՈՐԱՅԻՆՈՒՄՆԵՐ

1. Բայերու համակարգը

«Քրիստոնէական» ի այս առաջին գլուխին մէջ, ամէնէն ցայտուն տարրը՝ աշխարհաբար քայերու համակարգն է, ուր մեր ականջին ու աչքին կը բախին՝ առաջին իսկ հերթին՝ դրաբարի ազդեցութենէն քոյրորդին շղթայազերծուած ձեւեր, որոնց մասին խօսած ենք ընդարձակօրէն՝ 1727ի տպագիր Քերականութեան վերլուծութեան ընթացքին⁹⁶, ինչպէս օրինակ՝

առաւ 84, բացաւ 70, 97, եղաւ 84, իջաւ 83, տուաւ 112.
տաւած 85, 122, եկած 137, համած 12, ունեցած 127.
ազատեց 96, 117, համբերեց 112.
բերեք է 48, 51, եկեք ենք 38, եղբեր է 89, իջեք է 34, 88, ստեղծեք է 48, 49, 50, 51.
ասիր (= ըսիր) 18, դրին 113, 115.
չեն ասիր (= չեն ըստիր) 81, չի ուզեք 42, չէր քողար 92, չէր կրնար 119, չէ
մկրտած 42, չի հասնիր 45/46.
կունեմայ 67/68.
պիտի գայ 129, պիտի լինի 133.
կու հասկնամ 21, կու հասկնամ 25.
բլլայն 25, եւն, եւն...:

Այստեղ, աշխուրհական կարգով, վերեւ մէջբերուած բնադրին տողերն ալ յիշելով, փնջալէս միջեւ ցարդ, կու տանք ահա՛ մարդ-ջական ցանկը ալ չհատուածին մէջ գործածուած աշխարհաբար բա-յաճեւերուն.

ԱԶՍՆԵՆ - ազատեց 96, 116, (որ) ազատէ 123, (որ) ազատին 160, ազատեք (չէ՞ր կրնար ազատեք) 119, ազատել 110/111, 120, ազատելու 88, 111/112.
ԱՆԵՆ (= ԸՆԵՆ) - կամէ 141, կամէր 103, 107, (պիտի) ամէ 129/130, 131.
ԱՆՈՒՆՈՒՆԻՆԻ - ամուսնութիւն 90.
ԱՌՆԵՆ - կամեն (յարութիւն) 138, առաւ 84, առած 85, 122, առեք (է) 35, 38, (յարութիւն) առնելու 124, 126, առնելով 95.
ԱՍՆԵՆ (= ԸՍՆԵՆ) - կասեմ 14, 15, 17, կասես 12, 20, կասնմ 23, 24, 76, ասիր (= ըսիր) 18, (որ) ասես 150, ասել (= ըսել) 6, 20, 21, ասելն 6, ասելով 27, ասելնին, 29, 32, 35.
ԱՍՈՒՆԻՆ (= ԸՍՈՒՆԻՆ) - կասի 79, չեն աստիր 80/81.
ԱԻՐԻՆ - (որ) արին 135.
ԲԱՆԱՆ - բացաւ 70, 97.
ԲԵՐԵՆ - կու բերեմ 16, կու բերէ 140/141, կու բերեմ 32, 36, բերեք (է) 48, 51. բերելով 14/15.
ԲԵՆԵՆԵՆ - (որ) բեւեռն 109.
ԲԺՇԿԵՆ - կու բժշկէր 105.
ԳԱՆ - կու գայ 136, պիտի գայ 129, եկած են 137, եկեքն 38.
ԳԱՄԵՆ - գամելով 114.
ԳՆԱՆ - կու գնայ 45, 62, 99, գնաց 125, (որ) գնային 93, գնալ 71.
ԴՆԵՆ - կու դնեմ 14, 15, կու դնեմ 30, դրին 113, 115.
ԶՄԱՅԻՆԻ - կու գմայի 63.
ԸԼԼԱՆ - եմ մէ 52, էամ 87, բլլայն 25, չէ 44.
ԹՈՂՈՒՆԻ - չէր քողար 92.
ԻՄԱՆԱՆ - կու իմանամ 24, կիմանամ 31, 33, 37.
ԻՋՆԵՆ - իջաւ 83, իջեք է 34, իջեք է 88.
ԼԻՆԻՆ - կու լինի 42, 151, 157, պիտի լինի 133, (որ) լինիմ 52, (որ) լինէր մէ 105, լինիմ 24, լինելով 66, եղաւ 84, եղբեր 89, եւ եղբեր 39.
ԽԱՓԱՆԵՆ - (որ) խափանէ 99.
ԽԱՉԱԿՆԻՆ - կու խաչակնեմ 27, խաչակնէ 18, խաչակնեմ 10, 28.
ԽԱՉՈՒՆԻՆ - (որ) խաչի 122, խաչելու 118.
ԽՆԴԱՆ - կու խնայ (= կ'ուրախանայ) 66.
ԾՆԻՆ - ԾՆԱՆԻՆ - ծնաւ մէ 85/86, ծնանելով 95.

ԿԱՄ - կաւ 47, կայ 29, չի կայիր 47.
ԿԱՄԻՆ-ԿԱՄԵՆԱՆ - կու կամիմ 150, կամեցաւ 121, կամեցան 108, ոչ կամեցաւ 111.
ԿԵՆԴԱՆԱՆԱՆ - կու կեմդաման 138/139.
ԿՐԱՆ - ԿԱՐԵՆԱՆ - չէ՞ր կրնար (ազատեք) 119, կարող էր 110, 116, կարող չէ 99.
ՀԱՄԲԵՐԵՆ - համբերեց 112, համբերելով 96.
ՀԱՆԵՆ - կու հանեմ 13, կու հանես 11, կու հանեմ 158, հանած 12.
ՀԱՍԿՆԱՆ - կու հասկնամ 21, կու հասկնա՞ս 20, կու հասկնամ 25.
ՀԱՄԵՆԻՆ - չի համիր 45/46.
ՀԱԻԱՆԱՆ - կու հաւատամ 75, կու հաւատաս 74, 145, 147, 149, կու հաւատանմ 23, 30, 33, 37.
ՀՐԱՄԵՐԵՆ 5.
ՃԱՆԱԶԵՆ - ՃԱՆՉՆԱՆ - կու ճանաչեմ 75, կու ճանաչես 73.
ՄԵՆԻՆԻՆ - մեռնիմ մէ 53, մեռաւ 154, մեռած են 123, մեռած (որպէս ածական) 105, մեռնելու 56, մեռանելու 118/119.
ՄԿՐՏՈՒՆԻՆ - մկրտեքեմ, 40, չէ մկրտած 42, մկրտի 42.
ՅԱՐՈՒՅԱՆԵՆ - կու յարուցանէր 106.
ՆՍՏԻՆ - կու նստի (= պիտի նստի) 139.
ՈՒԶԵՆ - չի ուզեք 42.
ՈՒՆԵՆԱՆ - ունի՞ 28, չունի 45, կունեմայ 67/68, (որ) ունեմայ 68, ունեցած 127, ունեց 104.
ՈՒՐԱՆԱՆԱՆ - կուրախանայ 64.
ՊԱԶԵՆ - (որ) պահեմ 53, պահէ մէ 98.
ՊԱԶՊԱՆՈՒՆԻՆ - (որ) պահպանեմ 160.
ՍՊԱՆԵՆ - (որ) սպաննեմ 109.
ՍՏԵՂԵՆ - ստեղծեքէ 51, է ստեղծեք 48, 49, 50.
ՎԱՅԵՆԵՆ - կու վայելէ 67, կու վայելեմ 60, 62, (որ) վայելեմ 55.
ՎԵՐՁԱՆԱՆ - (որ) վերջանայ 134.
ՏԱՆ - կու տայ (= պիտի տայ) 142, կու տամ 26, կու տար 102, 103, 104, տուաւ 112.
ՏԱՆԻՆ - կու տանիմ 16, (որ) տանի 54.
ՏԵՄԵՆ - (որ) տեսնեմ 19.
ՏՊԱՆՈՐԵՆ - կու տպաւորեմ 159.
ՔԱԿՏՈՒՆԻՆ - (որ) քակտունիմ 135.

Վերոյիշեալ ցանկին մէջ, գիտակցաբար չենք դրած գիտես 144, գիտէ 120, խաչեցին 114, նախանձեցան 107 բայաճեւերը, մէկական անգամ գործածուած, որոնք հասարակաց տարրեր են թէ՛ գրաբարին եւ թէ՛ աշխարհաբարին, եւ չգտանք հոն նոյն բայերէն՝ աշխարհաբարի ուրիշ ժամանակներով գործածուած ձեւեր, որպէսզի կարենա-յինք զանոնք դասաւորել Միլիթարի աշխարհաբար բայերու շարքին, ինչպէս դասաւորած ենք, օրինակ՝ առնելով, լինելով, համբերելով, ծնանելով, կամեցաւ, կամեցան ձեւերը, որոնք նոյնպէս հասարակաց ձեւեր ըլլալով հանդերձ՝ գրաբարին եւ աշխարհաբարին՝ ունէին նաեւ աշխարհաբարի ալ ժամանակներով վերարկուած ձեւեր (ինչպէս՝ կառնեմ, պիտի լինի, համբերեց, ծնաւ մէ, կու կամիմ), որոնք մեզի իրաւունք տուին՝ աղբյուրները դասաւորելու աշխարհաբար բայա-ձեւերու շարքին:

Ասոր հակառակ՝ կ'ուզենք նկատել տալ նաեւ որ մեր վերոյիշեալ ցանկին մէջ առած ենք երեք գրաբար բայեր ալ (ասել, լինիլ, փանաչել), որոնք՝ սակայն՝ լծորդութեան ընթացքին, զուտ աշխարհաբար ձեւեր առած են (կասեմ, կասես, կու լինի, պիտի լինի, կու փանաչեմ, եւն...):

Ընդգծել կ'ուզենք որ, Մխիթարի մօտ, ասել բային սահմանական կատարեալի եղակի երկրորդ դէմքը կ'ըլլայ՝ ասիր (այսինքն՝ ըսիր), մինչ զասական ձեւն է՝ ասացեր (յետին գրաբարով՝ ասացիր): Հետեւաբար, կը խորհինք թէ Մխիթարի ասել բայը իրաւացիօրէն զասաւորած ենք աշխարհաբար բայերու շարքին. ըստ Մխիթարի Քերականին, ասել բայի կատարեալն էր՝ ասի, հրամայականը՝ ասէ, ինչպէս նկատած ենք ալլուր⁹⁷. այժմ գործածուած կը դըտենք ահա՝ երկրորդ բայաձեւ մըն ալ՝ ասիր (= ըսիր, տող 18):

Չարմանալի է որ արէ՛ (= ըրէ) բայաձեւին նմանութեամբ՝ Մխիթար չէ ուզած կազմել նաեւ ասէ՛ (= ըսէ՛) հրամայականը, այլ պահած է գրաբար բայաձեւը՝ ասա (տող 11), հաւանաբար՝ չչփութելու համար ասորադասականին հետ (որ ասէ):

Նմանապէս, ատենին խօսած ենք ըլլալ բայի եւ առհասարակ էական բայի բոլոր այլ լծորդաձեւերու մասին, ընդգծելով տարբերակները եւ գործածութեան պարագաները⁹⁸. այժմ՝ գործնական օրինակները եկան աւելի եւս ցայտեցնել նախապէս աւանդուածը:

Նկատմամբ փանաչել – փանչնալ բային՝ կ'ուզենք նշել թէ Մխիթարի հայտառւ տաճկերէնով Քերականի աւարտին տրուած բառարանին մէջ կայ միայն հետեւեալը. փանչնալ – ցայ – ցիր⁹⁹, այսինքն՝ փանչցայ, փանչցիր. ուստի, Մխիթարի համար, կու փանչեմ ձեւի կողքին՝ վան նաեւ կու փանչնամ, կու փանչնայի բայաձեւերը, որոնք հետզհետէ աւելի պիտի ընդհանրանան:

Եզրակացնելով, կը կարծենք՝ թէ չորս բայեր (ասել, լինիլ, փանաչել, անել)¹⁰⁰ տակաւին անցքի շրջանի մը մէջ կը գտնուին. Մխիթարի մօտ՝ ասոնք կը յայտնուին մերթ գոյգ ձեւերով (լինիլ – ըլլալ, փանաչել – փանչնալ), մերթ լուր գրաբար բայաձեւին առջեւ ընդունելով աշխարհաբար մասնիկներ (կասեմ, կու լինի, պիտի լինի, կու փանաչեմ, կանէր). աւելի ուշ է, անշուշտ, որ ասոնք ամբողջովին պիտի փոխուին, վերջնականօրէն դառնալու համար՝ ըսել, ըլլալ, փանչնալ, ընել):

97. Անդ, էջ 310, 325:

98. Անդ, էջ 308:

99. Դուռն քերականութեան, Վենետիկ 1727, էջ 125:

100. «Անի» բայի մասին խօսած ենք նախապէս, տե՛ս «Բազմապէս» ՃԼԶ (1978), Թ. 3-4, էջ 319:

Գրաբարէն դէպի աշխարհաբար դիմող ճանապարհի կէսին մնացած բայաձեւեր են նաեւ՝ կերկրպագեմ 156, մեռանելու 118/119 (թերեւս՝ տպասխալ, աղբյւր է-ով), յարութիւն առնու 123, յարութիւն առեալ 146/147 (գրաբար՝ յառնէ, յարուցեալ, աշխարհաբար՝ յարութիւն առնել, յարութիւն առած). Մխիթար ունի նաեւ յարութիւն կառնեն 138, առած (մարմնովն) 85, 122 բայաձեւերը, ինչպէս տեսանք վերեւ:

* * *

Քանի մը փոքրիկ նկատողութիւններ՝ նկատմամբ կարգ մը բայաձեւերու յօրինման:

Սահմանականի առաջին երկու ժամանակներու կազմութեան համար՝ Մխիթար կը գործածէ կու եւ կ մասնիկները, վերջինս ուղղակի կցելով բայաձեւին՝ ձայնաւոր ակորդնադրի հանդիպելու պարագային. օրինակներ՝ կու բերեմ 16, կու դնեմ 14, կու հանես 11, կու հաւատամ 23, կու տանիմ 16, կու տամ 26, եւն..., կամ աւելի պարզ ձեւով՝ կասեմ 15, 17, կասես 12, 20, կասեմ 23, 24, կիմանամ 31, 33, 37, կուրախանայ 64, կառնեն 138, եւն...: Ան չի ճանչնար կը մասնիկը, չունի կ եւ ապաթարցի գործածութիւն (կ'). ասոր հակառակ՝ բացառաբար մէկ անգամ ունի կու իմանամ 24, միանգամ ալ կուվայելեմ 62, վերջինս՝ այսպէս միացեալ գրուած (բընադրին մէջ՝ էջ 10, տող 11, ուր՝ հաւանօրէն՝ ստիպողաբար այդպէս միացեալ տպուած ըլլալու է, տողին ապագրային նեղ յօրինուածքին պատճառով):

Ժխտական ձեւերու կազմութեան մէջ՝ չ եւ չի մասնիկներու գործածութիւնը գրեթէ կատարեալ է, ինչպէս հետեւեալ օրինակներուն մէջ. չի հասնիր 45/46, չի ուզեր 42, չեմ ասիր 81, չէր քողուր 92. միանգամ կը չափադանցէ չի ձեւին գործածութիւնը (չի կայիր 47), կամ գրաբարաձեւ ոչ կը դրէ (ոչ կամեցաւ 111): Միշտ բացակայ է չ' (չ եւ ապաթարց) ձեւը:

Երբ ժխտական բաղադրեալ ձեւին յաջորդէ աներեւոյթ ժամանակով բայաձեւ մը, ասոր ալ ծայրավերջի լ տառը կը վերածէ ր-ի (չէ՞ր կրնար ազատեր 119):

Ասելնիմի գերբայը (տող 29, 32, 35) Մխիթարի այս քերականութեան ցայտուն յատկանիշներէն մէկը եղող բայաձեւը կը կազմէ, թէականի խմատով (այսինքն՝ երբ որ ըսելու ըլլայ, կամ՝ ըսելու ատեն):

Ստէպ և՛ մասնիկը կը կցէ բային (դառն ենք հինգ օրինակ), ստորադասականի, թէականի կամ պատմական կատարեալի կազմութեան ժամանակ, թերեւս տաճկերէնի ազդեցութեամբ: Օրինակ՝

ներ. քանի կենդանի եմ մե 52, երբ որ մեռնիմ մե 53, Քրիստոսի օրէնքն եւ հրամանքն պահեմ մե 98, որ լինէր մե 105, երբ որ... ծնաւ մե 84/86:

* * *

Այժմ եթէ ակնարկ մը տանք առկայ գրաքար բայաձեւերուն, իսկոյն պիտի նշմարենք՝ նախ անոնց սակաւութիւնը. ամբողջ մէջբերուած կտորին մէջ, 180 բայաձեւի վրայ՝ հազիւ 25 հաս դրաբարակերպ բայ ունինք, այսինքն՝ շուրջ 14%: Երկրորդ՝ պիտի նշմարենք որ անոնցմէ որոշ մաս մը կը պատկանի կրօնական դասանանքի եղբարանութեան, որմէ չէր կրնար զերծ մնալ քրիստոնէականի դասադիրք մը, առաջինը՝ աշխարհաբարով. այսպէս են՝ ծնեալ, խաչեցեալ, մեռեալ, չարչարեցաւ, յարեալ, համբարձաւ, եւն...:

Ահա՛ այդ առաջին դուլին մէջ երեւցող գրաբարաձեւ բայերո: ամբողջ շարքը՝ ըստ տեսակներու.

ազատելոյ 154, մեռանելոյն 114/115, խաչեցելոյն 157.
անուանեցաւ 86, բեւեռեցաւ 153/154, կենցաղավարեցաւ 100.
առնու 121, 123 (մարմին առնու, յարութիւն առնու).
ասա՛ 11, եղեւ 155.
զալոց 148, տալոց 149.
ծնեալ 146, խաչեցեալ 146, մեռեալ 146, (յարութիւն) առեալ 146/147.
կարէր 120, կարեմք 71 (կարեմալ, կրնալու իմաստով).
մեռանի 122, մեռանիմ 134.
մեռուցիմ 114, ոչնչացուցանել 110.
չարչարեցաւ 154, յարեալ 116, համբարձաւ 126/127.

Թէ Մխիթար Վրդ Գտնուի անցքի շրջանի մը անկիւնադարձին, աշխարհաբարի կազմութեան տեսակէտէն, կը նշմարուի նաեւ անկէ՝ որ վերոյիշեալ գրաբարաձեւ եզրներու կողքին՝ մերթ կը գրտնենք նաեւ անոնց աշխարհաբար բայաձեւերը. այսպէս՝ ազատելու 88, 111, մեռնելու 56, մեռանելու 118/119, մեռած 105, մեռնիմ մե 53, առած 85, 122, կառնեմ (յարութիւն) 138, եղաւ 84:

Երբեմն, գրաբարաձեւ եզրի մը գիմաց՝ անոր աշխարհաբարը աւելի յաճախակի գործածուած կը նշմարենք, ուրեմն՝ գերակշիռ հանդամանքով, ինչպէս է պարագան ազատելու եւ առած բայաձեւերուն:

2.— Գոյականներու հոլովաձեւեր

Գոյականներու հոլովումի համակարգը հակառակ նկարագիրն ունի. հոս՝ գերակշիռ տակաւին գրաբարն է, զոնէ որոշ հոլովաձեւերու նկատմամբ յայտնուած ցայտուն նախասիրութիւններով.

մեր հաշուեքննումի ընթացքին՝ հոս ալ անտեսած ենք գրաբարի եւ աշխարհաբարի հասարակաց հոլովաձեւերը (օրինակ՝ հրամանին, Աստուծոյ, աշխարհի, արքայութեան, արժանաւորութեամբ, եւն...):

* * *

Աշխարհաբար հոլովաձեւեր են հետեւեալները. կուշտս 16, 17, տեղ 59, Աստուածածնայ 65, արքոյ 140, գոտուս 15, հրաշքներ 103, մակտիս 13, օրէնքին 7, կողմէն 36, 38, որոգայքէ 159, փորձութեմէն 160, որոնք բոլոր՝ գրաբարի մէջ ունին ուրիշ հոլովաձեւեր¹⁰¹:

Յատկապէս նկատելի է օրէնք — օրէնքի աշխարհաբարեան ցայտուն հոլովաձեւը, Քրիստոնէականի այս դասագրքին առաջին տողերուն մէջ, ճիշտ՝ ինչպէս Քերականի առաջին օրինակներուն մէջ ունէր աչք — աչքի¹⁰²:

Ընդգծելի է ի կամ յ նախդրին բացակայութիւնը՝ վերջին երեք բացառականներուն առջեւէն, ինչ որ՝ սակայն՝ տակաւին բացառիկ ձեւ է Մխիթարի գրչին տակ, ինչպէս քիչ յետոյ պիտի տեսնենք՝ գրաբար հոլովաձեւերու մասին խօսելու ժամանակ:

Նմանապէս կ'ուզենք նշել ու ատարական յօդին գործածութիւնը (կուշտս, գոտուս, մակտիս), որու կողքին՝ Մխիթար ունի նաեւ ու ցուցական յօդը, ինչպէս՝ աշխարհիս 47:

Երկու ալ նորօրինակ ձեւեր ալ կը գրաւեն մեր ուշադրութիւնը. ձեռքերնիս 29, 32, 35/36, մակտուս 30. առաջինը կը նշանակէ՝ մեր ձեռքը (հայցական է այստեղ), երկրորդը՝ մեր մակտիւն. գոյականի եւ ատարական ածականի ձուլումն է, յատուկ՝ մեր արեւմտած աշխարհաբարին, թերեւս տաճկերէնի ազդեցութեամբ մըտած, եւ պոլսական բարբառին մէջ զարգացած, որու մասին ամենեւին ակնարկ չկայ 1727ի Քերականութեան մէջ: Մխիթար՝ այդ օրերուն արդէն որդեգրած է այս հոլովաձեւերը, եւ անշուշտ՝ պիտի ըսէր նաեւ ձեռքերնուս, եւն...:

Յոգնակի հայցական հոլովաձեւեր են. բաներ 106, բաներն 144, գործեր 106/107, խրատներ 102, հրաշքներ 103, ձեռքերն 113, ոտքերն 113, բոլորն ալ որպէս նախադասութեան ուղիղ խնդիրներ (ուղղակի լրացուցիչ կամ սեռի խնդիր):

Յոգնակի ալ հոլովներով՝ հրէաներն 107, արդարներն 141, բաներն 2, կաղերն 103, կուրերն 104, մեղաւորներն 142, հրեշտակներով 136:

101. Գրաբարի մէջ՝ տեղի — տեղւոյ, Աստուածածին — Աստուածածնի, արքո — արքոյ, գոտի — գոտւոյ, մակտու — մակտուս, օրէնք — օրինաց, կողմն — կողման — ի կողմանէ, յորոգայքէ, ի փորձութեմէ:

102. Գուռն քերականութեան, Վենետիկ 1727, էջ 10 (տե՛ս «Բագմատկայ» 1977, թ. 3-4, էջ 521, 530, 540):

* * *

Ասոնց ղեկմաց, աակայն, աակի բազմաթիւ են գրաքար հոլովա՝
ձեւերը, ըստ հետեւեալ տեսակներուն.

Աղամայ 92, աուրմ 116, հաւատոյ 26, 143, խաչեցելոյն 157, մարմնոյն 64, քրիս-
տոնէի 3.

արդեամբն 70, հրամանամ 139, մարմնովն 122.

ի գերութեան 117, ի (ձախ) կողմէն 36, 37/38, ի կուսէն 35, 146, ի (սուրբ...) կուսէն 83/84, 85, 88/89, 95, 122, ի ձեռաց 96, 111, 119, ի մեռելոց 117, ի յերկնից 83, 136, յերկնից 34, 88.

ի գերեզման 115, ի դատաստան 136/137, 148, ի (յաջիկ) կողմն 38, ի կորուստ 45, ի ձեռն 91.

ի յերկինս 31, ի յերկինքն 58, 127, ի երկինքն 126, ի յերկիր 34.

գաղիկ 13, գէլայր 144, գորդի 144, գուար (Ոգի) 144, գորդի (Աստուած) 145, գնոյն (Քրիստոսն) 147/148, գրիստոս 73, 109.

գձեռքս 16, գմարդի 117.

գնատուծոյ (տեսն) 60.

անձիմ 22, 25, 77, 144, հրամանմ 98, հրեշտակ 60, մարդի 134, 137, 140, շինուած 134/35, ռդիմ 93, պատուիրանմ 53, քրիստոնեայն 22/23, 150.

աչաց 104, արդարացն 148, հրեշտակաց 65, մարդկանց 93, 103, 130, մեղաց 38, մեղացն 92, մեղաւորացն 149, շնորհաց 38, չարչարանաց 158, սրբոց 65, քրիս-
տոնէից 150, 155.

շնորհոքն 5, 37, 71, փառք 126, 136.

* * *

Ինչպէս կը նշմարուի, շուրջ 80 հոլովաձեւերու վրայ՝ 54ը դրա-
բարակերպ են (83 անգամ գործածուած՝ կրկնութիւններով հան-
դերձ), այսինքն՝ շուրջ 67,5% մեծամասնութեամբ, ուր կը տեսնուի
Մխիթարի նախասիրութիւնը՝ յատկապէս գ, ի, յ նախդիրներու գոր-
ծածութեան (21 պարագայ՝ 39 անգամ կիրարկուած, գրաբարակերպ
հոլովաձեւերու գրեթէ կէսը). այս նախդիրներով է որ Մխիթար կը
սիրէ կազմել նախադասութեան խնդիրները եւ լրացուցիչ պարագա-
ները (եղբայրն՝ նոյնիսկ ի եւ յ նախդիրներու միասնաբար կիրա-
ռումով, հաւատարմօրէն՝ ի նախդիրին առջեւը դնելով փոքրիկ բըշ-
տիկն ալ, ապաթարցի նման), որոնց մասին պիտի խօսինք շարա-
հիւսական հարցերու նուիրուող բաժնին մէջ:

Մէկ անգամ միայն գործածուած է նաեւ ընդ նախդիրը՝ բացա-
ռականի հետ. ընդ աջմէ 127/128 (տեղի պարագայ):

Հարկ կը համարինք, ախտեղ, ընդգծել նաեւ կարգ մը հոլո-
վաձեւերու աշխարհաբար տարազը՝ նախդիրներուն առընթեր, օրի-
նակ՝ ի կողմէն, ի յերկինքն, գձեռքս (գրաբար՝ ի կողմանէն, ի
յերկինքն, գձեռքս): Յաճախ կը տրուին նաեւ ընտանի հոլովաձեւեր,
որոնց նախդիրները միայն թովթափելով՝ արդէն իսկ հարազատ աշ-

խարհաբարի դաշտը կրնան մտնել, ինչպէս՝ ի գերութեանէն, ի գե-
րեզման, ի դատաստան, ի կորուստ: Կան ալ նաեւ հոլովաձեւեր,
որոնք դեռ կ'ապրէին աշխարհաբարի մէջ՝ մինչեւ քսաներորդ տար,
ինչպէս՝ մարմնոյ, մարմնով:

Նկատելի է նաեւ որ գրաբարակերպ արդարաց, մեղաւորաց հո-
լովաձեւերուն ղեկմաց, Մխիթար ունէր անոնց համապատասխան աշ-
խարհաբարներն ալ (արդարմներուն, մեղաւորմներուն):

Հուակ՝ պէտք ենք նշել կրօնական դաւանանքի եղբարանութեան
պատկանող հոլովաձեւերը, ինչպէս՝ հրեշտակաց, մեղաց, շնորհաց,
չարչարանաց, յերկնից, ի մեռելոց, երեք անձիմք, եւն..., որոնց
դոյութիւնը 1727ի աշխարհաբարին մէջ՝ որոշ չափով արդարանալի
կը նկատենք, ինչպէս ըսինք արդէն՝ իրենց ազդական բայաձեւերու
մասին խօսելու առնէն:

Այս բոլորը ցոյց կու տայ որ դէպի աշխարհաբար թեքող հո-
սանքին մէջ, ԺԸ. դարու սկիզբները, Մխիթարի գրչին տակ աղատ-
օրէն կը գոյատեւեն տակաւին գրաբարաձեւ որոշ տարրեր, գրաբար-
լէն որպէս աւանդական ժառանգութիւն մնացած հոլովաձեւեր, ո-
րոնցմէ ձերբազատուելու անխոնջ ճիգեր ալ կը կատարուին՝ որպէս
սկզբնաքայլ արեւմտահայ աշխարհաբարին:

3. Ածականները եւ դերանունները

Անցնելով ածականներու եւ դերանուններու կիրառումին, բա-
ւական վը նկատենք համադրական ցուցակ մը ներկայացնել՝ դէմ
ղեկաց նշանակելով գրաբար եւ աշխարհաբար տարրերու փոխադարձ
յաճախութիւնը, ուր յատկապէս նշելի է աշխարհաբար ձեւերու դե-
րակշիռ պարագան (ասով, ամուր, ամով, անկից, ամուցմով), ինչ-
պէս նաեւ մէկ թուականին ներկայութիւնը (վեց անգամ):

* * *

Մխիթար չունի ը որոշիչ յօդը¹⁰³. կը ճանչնայ միայն մ, զոր կը
գործածէ շատ յաճախակի. չունի նաեւ մը անորոշ յօդը, անոր տեղ
վը գործածէ մի (չորս անգամ. լուսաւոր տեղ մի է 59, մէկ քաղա-
ւոր մի 68, մէկ մեծ խաչաձեւ փայտի մի վերա 108, մէկ օր մի 133):
Անձնական դերանունի Բ. դէմքն է՝ դու եւ ոչ թէ դում:

103. Մխիթար Աբրահօր Տաղերուն մէջ, միանգամ հանդիպած ենք ը վերջաւորու-
թեամբ բառերու, նոյնիսկ իբր վերջայանգ, այսպէս. «Ընդ քեզ է միշտ մարդ-
կանց կեանքս / Բամից երկանց մեր լուծիչը (Տաղարան, 1732, էջ 108):
Սակայն, չենք վերնար հաստատել որ այստեղ ը տառը գործածուած ըլլայ իբրեւ
որոշիչ յօդ, որովհետեւ իր նախորդ բառէն զատուած՝ պարզապէս ոտանա-
ւորին պակաս վանկը լրացնելու դերին մէջ կը թուի:

ԱԾԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ԴԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐ

ԳՐԱԲԱՐ	ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐ
իմ 150	ընդ 11
զիս 50, 53	
զֆեզ 18, 48	
զֆն 143	
մեֆ 156	մեմֆ 22
զմեզ 27, 28, 87, 96, 111, 119	
ի մեք 159	
մեքոյ 146	մեզի 70
իմֆն 120	
զիմֆն 110, 112	իմֆն իրեմ 116
իւր 50, 52, 54, 61, 85, 122, 127, 129, 140	իր 10
զիւր 113	
նորա 61, 82, 153	սսով 45, 92, 155
	սմոք 51
	սմով 23, 30, 33, 36, 41, 159
	սմկից 14
	սսոնցմով 123
սմեմայն 130, 155	սմեմն 105
զամեմ(ն) 54, 55, 93, 110, 120	սմեմֆն 138
մի (= մեկ) 77, 145	մեկ 18, 22, 24, 68, 108, 133
յայս 48, 51, 137	մի (= մը), 59, 68, 108, 133
	այդ (իսոֆդ) 20
ի յոր 22	նոյն 112, 128, 135
յերբորդի (աւուրն) 116	որո՞ւ 87
	ինչ 6, 11, 20, 39, 42:

* * *

Զ նախդիրն յաճախութիւնը՝ որպէս հայցականի նշան՝ կարգ մը ածականներու եւ գերանուններու վրայ (զիս, զֆեզ, զմեզ, զիմֆն) անշուշտ հասկնալի է. թերեւս խորոշեցուցիչ ըլլան միայն զիւր եւ զֆն յատկացուցիչ հոլովածները, բացառաբար գործածուած, ան ալ՝ ամբողջովին աշխարհաբար չըջանակի մէջ. (զիւր սուրբ ձեռքերն եւ ոտքերն այն փայտին վերայ գտնելով խաչեցին 113/114, դու զֆն հաւատոյ պինտ հարկաւոր բաներն գիտես 143/144):

Միւթար ամենեւին չի գործածեր զի՞նչ հարցականը, այլ միշտ ի՞նչ (ի՞նչ ասել է 6, 20, ի՞նչ կասես 11/12, ի՞նչ կու լինի 42, ի՞նչ կերպով (գրաբար՝ զիարդ) 11, ի՞նչ բանով (գրաբար՝ ի՞նչ) 39:

Գերակշիռ է գրաբարի իւր ձեւը (ինն անգամ գործածուած), որու դիմաց կը գտնենք նաեւ իր ձեւը (մէկ անգամ գործածուած): Զարմանալի թող չթուի, հուսկ, յերբորդի (աւուրն) ներդոյա-կանը, մնացորդ՝ կրօնական հին եղբայրանութեան (յերբորդ աւուր յարուցեալ):

Հոս ալ, ուրեմն, դէպի աշխարհաբար ընթացող ճանապարհին վրայ կը գտնուի Միւթար, նախընտրութիւն ցոյց տալով մերթ նոր տարրերու, բայց գերակշիռ դիրք ընծայելով տակաւին գրաբար քա-նի մը հոլովածներու:

4.- իսոֆի այլ մասերը

Նախադրութիւններու, մակբայներու եւ շարկապներու մարդին մէջ՝ գերակշիռ կը դառնայ Միւթարի աշխարհաբարը, 20 ձայնով՝ 9 գրաբարակերպ ձեւերու դիմաց (47 կիրառութեամբ՝ ընդդէմ 13ի): Ահա անոնց ցուցակը.

ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

առաջին 140, դէպ ի 16, 17, 32, համար 34, 51, 82, 88, 112, 153, մէջ 47, յետմ (= յետոյ) 124, վար 32, վերա 101, 108, 113, վերայ 14, 15, 30, 69, 114, 140:

ԱՇԽԱՐՀԱՐԱՐ ՄԱԿԱՍՏՆԵՐ

այս չափ 21, այնտեղն 60, 61, անտեղն 54, երբ, 29, 32, երբ որ 35, ինչո՞ւ համար 48, 79, 150, ի՞նչպէս 57, 100, 131, ինչպէս որ 18, հիմիկ 47, 143, հիմիկս 125. 127, որքան 158, որքան որ 156, ո՞ւր (զմաց) 124/125, ուրտեղ (է) 57, 125:

ԳՐԱԲԱՐ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ի վերայ 153, ի վերջն 128, յետ 114, 126, վասն 91, 145, 154:

ԳՐԱԲԱՐ ՄԱԿԱՍՏՆԵՐ

համապագ 102, յառաջ, 13, յառաջմէ 47, վասն է՞ր 151:

ՔԱՆԻ ՄԸ ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ

այլ (= ալ) 29, զի 23, քանզի 76:

Միւթար, աշխարհաբարի վարպետի մը համարձակութեամբ՝ կը սիրէ ըսել. մեր փրկութեան համար 34, մեր փրկութեան եւ ա-զատութեան համար 82/83, ազատելու համար 87/88, 111-2, ինչո՞ւ համար 150. անշուշտ, երբեմն կը հանդիպինք նաեւ այս միեւնոյն ձեւերու գրաբարներուն, ինչպէս՝ հետեւեալ օրինակներուն մէջ. վասն մեղացն Ադամայ 91/92, վասն փրկութեան մերոյ 145/146, վասն ազատելոյ զմեզ 154, վասն է՞ր 151. սակայն, աշխարհաբար

ձեւերը՝ զոր թուեցինք վերեւ, արդէն իսկ բաւարար են մեզ համոզելու՝ որ Մխիթար մեծադի ճիշդերով կը ձգտի թօթափել դրաբարի պարտադրած կապանքները:

Մխիթար մէկ անգամ միայն կը գործածէ ՚ի վերայ նախադրուած իւր, ընդհանրապէս՝ վերայ կամ վերա (ինը անգամ), որմէ անդին փոքրիկ քաջ մը միայն կը մնայ դէպի աշտմեան վրայ ձեւը. օրինակներ՝ այս աշխարհիս վերա 100/101, գտուու վերայ 15, փայտին վերայ 113/114, աթռնի վերայ 140, եւն...:

Մխիթարի համար սիրելի նախադրութիւն մըն է դէպի. օրինակներ՝ դէպի վար 32, դէպի ձախիկ կուշտս 16, դէպի յաջիկ կուշտս 17. Հոս ալ՝ փոքրիկ քաջ մը միայն կը մնայ կաղմելու աշխարհաբարի դէպի նախադրութիւնը. դեռ մինչեւ քանի մը տառնեակ տարի առաջ՝ միթէ չկայի՞նք դէպ ի, այսպէս՝ իրարմէ բաժնուած գրողներ¹⁰⁴:

Աշխարհաբարին ձգտող ձեւ մըն ալ է յետմն (= յետոյ, ետմ), օրինակ՝ մեր յարութիւն առնելուն յետմն 124 (= մեր յարութիւն առնելէն յետոյ, ետմ). նմանապէս՝ առաջեւն 140, գրաբարի գաւազնաւ ձեւէն:

Մխիթար ամենեւին չի գործածեր գրաբարի զիա՞րդ, առ ի՞նչ, վասն է՞ր հարցականները, ալ միշտ անոնց համապատասխան նոր ձեւերը՝ ի՞նչպէս, ինչո՞ւ. նոյն հոգիով, տեւականօրէն կը գործածէ՝ ինչպէս (պրական նշանակութեամբ), գրաբարի որպէս ձեւին տեղ (ինչպէս որ ասիր 18, ինչպէս կու գամաչես 73, եւն...):

Բոլորովին աշխարհաբար են հիմիկ, հիմիկս, ինչպէս նաեւ անտեղմ, այնտեղմ մակբայները:

Աշխարհաբարի քոյր ունի նաեւ այլ շարկապը (= ալ, մաեւ), միջին հայերէնի կազմութեան շրջանին արդէն իսկ ծանօթ:

Բ. ՇԱՐԱՀԻՒՍԱԿԱՆ ԱՆԴՐԱՆԱԳՈՒՄՆԵՐ

Քերականական նկատողութիւններէ ետք, նպատակ ունինք համառօտակի ընդգծել նաեւ Մխիթարի տեսակէտները՝ աշխարհաբարի շարահիւսակեան մասին, վերլուծելով գոնէ նախադասութեան ամէնէն զրխաւոր խնդրառութիւններուն վերաբերող հարցերը, այս Քրիստոնէականի առաջին գլուխէն քաղելով մեզ հետաքրքրող ցարտուն օրինակներ:

1727ի փոքրիկ Քերականը, հայատառ տաճկերէնով լորս տեսած,

104. Հ. Արսէն Ղազարեան անգամ, դեռ 1930ական թուականներուն՝ կը նախընտրէր գրել դէպ ի, այսպէս գատուած (տե՛ս ՔՄԻ՝ գրէք... այլ գրեցէք...», վեհափկ - Ս. Ղազար 1930, էջ 275-276:

չունի շարահիւսական հարցեր վերլուծող տեսական բաժին. հետեւաբար՝ վերոյիշեալ ճամբով միայն կրնանք ծանօթանալ Մխիթարի ըմբռնումներուն:

1. Ուղիղ խնդրի հարցեր

Ամէնէն առաջ՝ ուղիղ կամ սեռի խնդիրներու, կամ՝ ինչպէս ուրիշ քերականագէտներ կ'անուանեն՝ ուղղակի լրացուցիչներու կազմութեամբ պիտի զբաղինք:

Մխիթար, 19 առիթներու մէջ՝ առանց զ նախդիրին կը կազմէ յիշեալ խնդիրները. ահա՛ օրինակները.

մեր հաւատոյ դաւանութիւն կու տամք 26.

օրէմքն եւ պատուիրամքն պահեմ 53.

Քրիստոսի օրէմքն եւ հրամանքն պահեմ 98.

ձեռքերմիս մակտուու վերայ կու դնեմք 29/30.

նորա տեսն ալ կու վայելեն 61/62.

այսպիսի արքայութեանս մանապարհն բացաւ մեզի 69/80.

արքայութեանս մանապարհն բացաւ 96/97.

Քրիստոսի շարչարանաց ձեւն ի մեր դէմքն կու տպաւորեմք 158/9.

արդարեմք՝ փառք, իսկ մեղաւորեմք՝ տանջամք... տալոց 148/9.

մեղաւորներուն յաւիտեակամ տանջամք (կու տայ) 142.

ճարգմեր եւ բարի խրատներ կու տար 102.

հրաշքներ կանէր 103, կաղերունս տալ կու տար 103.

կուրերունս աչաց լոյս կու տար 104.

մեռած մարդ եւս կու յարուցանէր 105/6.

բարի բաներ եւ գործքներ կանէր 106/107.

ամէն բարիքն կու վայելէ 66/67.

ամէն կու բծկէր 105.

ամէն կերպ ուրախութիւն... կուենայ 67/68.

Ինչպէս կը նկատէք, յոգնակի հարցականի կազմութեան համար, Մխիթար յաճախ կը պահէ ուղղակի խնդրի բառաւորովի ք տառը (մանաւոր՝ անեղական բառերու մէջ, օրինակ՝ օրէմք, փառք, տանջամք, դէմք, նաեւ հրաւանք, պատուիրամք). ասոնք, յիշեալ պարզաներուն, թէեւ քերականօրէն գրաբարակերպ կը թուին, առկայ շարահիւսական տեսակէտով՝ աշխարհաբար են. ասոնց յոգնակի ուղղականն ու հարցականը ձեւով նոյնացած են. իսկ գրաբարի անեղական բառերէն մաս մը հոս կրկնապէս յոգնակի եղած են (ձեռքերմիս, հրաշքներ, նաեւ գործքներ, եւն...): Եթէ քերականօրէն՝ աս նախադասութիւնը - արդարեմք՝ փառք, իսկ մեղաւորեմք՝ տանջամք տալոց է - գրաբարաձեւ տարրեր կը պարունակէ, այդ միեւնոյն նախադասութիւնը՝ շարահիւսական տեսակէտով՝ աշխարհաբար է (արդարեւորում՝ փառք, իսկ մեղաւորներուն տանջամք պիտի տայ):

Այս տեսակետներն աչքի առջև ունենալով, վրնանք յայտարարել թէ Մխիթարի մօտ յաճախ աւելի գերակշիռ է աշխարհաբար շարահիւստմը՝ քան գրաբարը:

* * *

Անցնինք նկատելու հակառակ պարագան. հաշուած ենք 11 նախադասութիւն՝ ուր Մխիթար կը կերարկէ զ նախդէրը՝ որպէս բնորոշիչ ուղիղ խնդիրներու. ահա՛ այդ օրինակներն ալ.

գամէն բարի եւ գամէն խնդութիւն եւ փառք վայելեմ 54/55.

գամէն հրեաներն ոչնչացուցանել 110.

գամէն բան (գիտէ) 120/121.

գամէն մարդիք իւր առաջեւն կու բերէ 140/141.

գամէն իմքն կու տիրապետէր 93/94.

ազատեց զմարդիք 117.

բեւեռնն զՔրիստոս 109.

գնոյն Քրիստոսն ի դատաստան գալոց (կու հաւատաս) 147/8.

զԱստուծոյ տեսն կու վայելն 60.

զիւր սուրբ ձեռքերն եւ ոտքերն... գամելով խաչեցին 113/4.

զքն հաւատոյ պիտ հարկաւոր բաներն գիտես 143/4.

Նշելի կը նկատենք յատկապէս վերջին երեք նախադասութիւնները, ուր զ նախդէրը թէեւ գետնդուած է յատկացեալ գոյականին նախադաս յատկացուցիչի մը վրայ, սակայն նախադասութեան բառաշարքը ամբողջապէս աշխարհաբար է. առնենք վերջինը, որ՝ առանց փոխելու Մխիթարի բառերուն կարգը՝ բառացիօրէն այսպէս կը թարգմանուի. քու հաւատքիդ ամէնէն կարեւոր բաները գիտես:

Անշուշտ, առանձնապէս առած՝ զԱստուծոյ, զիւր, զքն հոլովածեւերը չափազանցօրէն իսկ գրաբար են, սակայն երբ նախադասութեան մէջ նկատենք, յաջորդ բառերուն հետ շղթայուած, արդէն իսկ մեծապէս աշխարհաբարի նկարագիր կը ստանան. կը բաւէ զ նախդէրը վերցնել, եւ հոն գրեթէ ամէն ինչ աշխարհաբար է:

2.— Նախադաս յատկացուցիչ

Նախադաս յատկացուցիչը (յատկացուցիչը՝ յատկացեալէն առաջ) աշխարհաբարի յատկանիշներէն մէկը կը կազմէ. Մխիթար այդպէս կը շարադրէ՝ նոյնիսկ ամէնէն աւելի գրաբարածեւ նկարագիր ունեցող խօսքերու մէջ, ինչպէս էին նախընթաց ժամին վերջին երեք օրինակները, եւ այդ պատճառով է որ զ նախդէրն ալ նախադաս յատկացուցիչին՝ սեռականին առջև դրուած էր: Ուրիշ օրինակներ. Քրիստոսի օրէնքն եւ հրամանքն պահէ մէ 98, մորա տեսն ալ կու

վայելն 61/62, Քրիստոսի չարչարանաց ձեւն ի մեր դէմքն կու տալաւքն 158/159: Մխիթարի մտքին մէջ՝ աշխարհաբար խօսքը այսպէս կը շարադրուի, հետեւեալ բառաշարքով. Քրիստոսի օրէնք, Քրիստոսի չարչարանք, մորա տեսն, Աստուծոյ տեսն, իւր սուրբ ձեռքերն, քն հաւատք, եւն...:

3.— Յանգամ ինդիր

Հարազատօրէն աշխարհաբարի նկարագրով յանգման խնդրի մը կը հանդիպինք մէկ անգամ (տրական հոլով), հետեւեալ նախադասութեան մէջ. այնպիսին... փրկութեան չի հասնիր 44/46, համապատասխան գրաբարը պիտի ըլլար՝ ի փրկութիւն (հայցական հոլով՝ ի նախդէրով):

Ասոր հակառակ՝ տակաւին գրաբարածեւ կը մնայ հաւատալ բային խնդրը. ի յոր կու հաւատամք 22/23:

4.— Տեղի պարագաներ

Տեղի առաջին պարագան (շարժում դէպի, ի + հյց.) Մխիթար ամբողջովին գրաբար կը շարադրէ, միշտ ի վրայ յ նախդէրներով, չմոռնալով ի նախդէրին առջև բշտիկն ալ գետնդել. օրինակներ՝

Ի յերկիր իջեր է 34, յաջիկ կողմն կու բերենք 36, յաջիկ կողմն... եկերենք 38, ի կորուստ կու գնայ 45, կու գնայ յարքայութիւն 62/3, յարքայութիւն տանի 54, կարեմք գնայ յարքայութիւն 71, յարքայութիւն գնային 93, յարքայութիւն կու գնայ 98/9, ի գերեզման դրին 115, ի յերկնքն համբարձաւ 126/7, եկած են յայս աշխարհս 137, ի դատաստան գալոց 148:

Վերոյիշեալ օրինակներուն վրայ կրնանք աւելցնել նաեւ ինչ որ ըսինք նախապէս՝ դէպի նախադրութեան առիթով:

Ասոնց հակառակ՝ աշխարհաբար շարահիւստմեան օրինակ է ըսել ո՞ւր գնաց 124/125 (գրաբար՝ յո՞ գնաց, լատ. quō):

* * *

Տեղի երկրորդ պարագան (կայուն վիճակ, կամ շարժում՝ բանի մը մէջ) Մխիթարի քով աւելի հետաքրքրական է, թէեւ շատ սակաւ օրինակներ գտած ենք, մէկ գլուխի մէջ սահմանափակած ըլլալով մեր ներկայ ուսումնասիրութիւնը. ահա՛ այդ օրինակները.

Հայր եւ Որդի... ի յերկնս եմ 31.

արքայութիւնն ի յերկնքն է 58.

եիսիկ ի յերկնքն է (Քրիստոս) 127.

ի մեր դեմքն կու տպաւորեն 159.

ամենայն սուրբք եւ Աստուածածին կոյսն եւ հրեշտակք այնտեղն են 59/60.

նաեւ Քրիստոս Տէր մեր... այն տեղն է 61.

ամենայն զամէն բարի... եւ փառք վայելեմ 54/55:

Այս բոլորին մէջ ընդդէմը եւ՝ աշխարհաբարի ձգտող ի յերկինգն, ի դէմքն յողմակի հայցականները. մէկ անգամ միայն գործածուած է ի յերկինգն զուտ գրաբար հոլովածելը:

Բայց ամէնէն հետաքրքրականը՝ վերջին երեք օրինակներն են, ա՛յլ ամբողջապէս աշխարհաբար, ինչպէս նկատեցիր, եղակի հայցական հոլովով եւ որոշիչ յօդով, իբր կայուն վիճակ ցոյց տուող տեղի պարագայ, ո՞ւր են հարցումին պատասխանող: Այդ ձեւի հարցում կ'ուղղէ ինք Մխիթար ալ՝ ըսելով. այդ արքայութիւնդ ո՞ւր տեղ է 57, Յիսուս Քրիստոս Տէրն մեր... հիմիկս ո՞ւրտեղ է 124/125 (գրաբար՝ ո՞ւր, լատ. ubi):

Այստեղ յիշատակելու ենք երկու ուրիշ օրինակներ ալ՝ զուտ աշխարհաբար շարահիւսումով. խաչ կու հանես երեսդ 11, մեր երեսն խաչ կու հանեն 158, (մէկ անգամ ալ գրաբարածել՝ խաչ կու հանեն յերեսս 13). տեղի պարագաներ՝ անորոշ հայցական հոլով դըրուած, յօդով հանդերձ:

Այս բոլոր զուտ աշխարհաբար շարահիւսումներուն դիմաց՝ ամենեւին չենք հանդիպած ի + տրական հոլովածելով կազմուած ներգոյականներու, որպէս տեղի երկրորդ պարագայ, ինչպէս՝ ի տան, յայնմ տեղուց, եւն...:

5.— Ժամանակի պարագայ

Ժամանակի պարագայ կազմելու համար, տեղի երկրորդ պարագային նման, եղակի մէջ՝ գրաբարը ընդհանրապէս կը գործածէ ներգոյական հոլովածել. (ի + տրական, դասական օրինակ՝ ի միմ ժամանակի): Ասոր նմանութեամբ, ունինք՝ Մխիթարի քով՝ միանգամ միայն գործածուած յերրորդի աւուրն 116 (կրօնական դաւանանքի հին բանաձեւէն մնացորդ՝ յերրորդ աւուր յարուցեալ). սակայն, շատ հետաքրքրական կը գտնենք՝ ասոր կողքին՝ զուտ աշխարհաբար շարահիւսումներ, հայցական հոլովածելով եւ յօդով. այն ժամանակն՝ երբ որ... ծնաւ մէ 84/86, ի վերջն աշխարհիս 128 (գրաբար պիտի ըսէինք՝ ի ժամանակի յոփում ծնաւ, ի վախճանի աշխարհիս):

Այս բաժնին տակ կարելի է խմբաւորել նաեւ անցեալ դերբայով կազմուած ասացուածքներ՝ ժամանակի նշանակութիւն ունեցող բառերու հետ զուգուող, անշուշտ՝ հայցական հոլովածելով, ստացական յօդերու կցուած (ինչպէս՝ կերած ժամանակդ, եկած ատենդ, ծնած գիշերս). այսպէս, Մխիթարի քով կը գտնենք մէկ անգամ՝

խաչ համած ատենդ 12, որ զուտ աշխարհաբար մտածելակերպ եւ շարահիւսումիւն կը մատնանչէ:

6.— Կերպի եւ միջոցի պարագաներ

Ի՞նչ կերպով 11 կամ ի՞նչ բանով 39 հարցումներուն՝ Մխիթար յաճախ գործիական հոլովի կիրառումով կը պատասխանէ, նոյնիսկ գրաբարակերպ հոլովածելով (շնորհօքն, փառօք, արդեամբն, հրամանամն), կամ՝ այսպէս մակբայի միջոցով: Թաճախ գործիական հոլովածելը՝ բային աներեւոյթին վրայ կը յանդի (քերելով, առնելով, համբերելով, գամելով), ուր գրաբարը պիտի նախընտրէր անցեալ դերբայի գործածութիւնը: Յիշեալ պարագաներուն՝ ընդդէմը կը նկատենք նաեւ բաղադրեալ ասացուածքին աշխարհաբար բառաշարքը. վար քերելով 14/15, մարմին առնելով 95, ի կուսէմ ծնանելով 95, խաչի համբերելով 95/96; փայտին վերայ գամելով 113/114, այսինքն գրաբարի հակառակ՝ նախ պարագան կամ խնդիրը, յետոյ՝ բուն բայածելը:

7.— Ծագումի եւ անջատումի պարագաներ

Այսպիսի պարագաներու կազմութեան համար՝ Մխիթար կը գործածէ բացառական հոլովածելը, սակայն՝ ընդհանրապէս նախադաս ի կամ յ նախդիրներով, որպէս գրաբարէն ժառանգութիւն. ահա՛ օրինակներ.

յերկնից 34, 88, ի յերկնից 136, ի ձախ կռվէմ 36, 37/38, ի ձեռաց 111, 119, ի կուսէմ 35, 83/84, 85, 88/89, 95, 121/122, ի գերութեմն (սատամայի) 117:

Բացառութիւն կը կազմեն երկու պարագաներ, ուր չկայ նախդիր. եւ ասիկա անշուշտ կը մատնանչէ դէպի աշխարհաբար դիմող անցման շրջանը. ահա՛ այդ օրինակներն ալ.

ամէն որոգայթէ (ազատիմք) 159/160.

սատամայի փորձութեմն (պահպանիմք) 160:

Առանց նախդիրի է նաեւ անկից (տող 14, 16) դերանունին բացառականը, որ զատուած է արդէն գրաբարի իր նախածեւերէն (յայնմն, ի մնամն):

8.— Այլ պարագաներ

Այս խորագրին տակ կ'ուզենք ընդգծել քանի մը կարեւոր պարագաներու կազմութիւնը, որոնց ամենեւին չափնարկեցինք վերեւ,

երբ խօսեցանք համար նախադրութեան մասին. հոն պարզապէս գոհացանք նշելով անոր յաճախակի գործածութիւնը:

Մխիթար վը կիրարկէ համար նախադրութիւնը՝ գլխաւորապէս նպատակի պարագաներ կազմելու համար, գրաբարի վասն նախադրութեան փոխարէն, կամ անոր կողքին. օրինակներ՝ վասն փրկութեան մերոյ 145/146, վասն ազատելոյ զմեզ 154, մեր փրկութեան համար 34, զմեզ ազատելու համար 87/88:

Սակայն, գրաբարի վասն նախադրութիւնը կը գործածուի ուրիշ երկու առիթներու ալ, այն է՝ տեղեկելու համար պատճառի եւ բընանիւթի (argument) պարագաներ, ինչպէս օրինակ՝ վասն մեղացն Ադամայ 91/92 (= Ադամի մեղքին պատճառով, ազդեցութեամբ, հետեւանքով. պատճառի պարագայ), կամ վասն առաքինութեանց (= առաքինութիւններու մասին, բնանիւթի պարագայ). այս վերջին պարագային՝ գրաբարը յաճախ կը կիրարկէ նաեւ յաղագս նախադրութիւնը, որ երբեմն նպատակի պարագայի համար ալ կը գործածուի:

Մխիթար, այս գլուխին մէջ, ամենեւին չի գործածեր յաղագս նախադրութիւնը. իսկ պատճառի ու բնանիւթի պարագաներու համար՝ կը գործածէ միշտ վասն, ինչպէս՝ վասն մեղացն Ադամայ (պատճառ), վասն այն բաներուն (բնանիւթ). համար նախադրութիւնը վերապահած է՝ ընդհանրապէս նպատակի պարագայ կազմելու, ինչպէս վերի օրինակներուն մէջ:

Կարեւոր մանրամասնութիւն մը. Մխիթար, այս գլուխին մէջ, երեք անգամ հարցում կ'ուղղէ ինչո՞ւ համար մակբայով (48/49, 79, 150):

Առաջին անգամին կը պատասխանէ՝ անոր համար 51, որ՝ անշուշտ՝ չի նշանակեր pour lui, for him (գրաբար՝ վասն նորա), այլ կը նշանակէ պարզապէս pour que, so that (գրաբար՝ վասն այնորիկ), այսինքն՝ այն նպատակով (որպէսզի). բնագիւղը կ'ըսէ՝ անոր համար ստեղծեք, որ քանի կ'եմքանի եմ մէ 51/52 (այն նպատակով ստեղծած է զիս Աստուած՝ որ [կամ որպէսզի] որքան առեմ ողջ եմ...):

Երկրորդ եւ երրորդ անգամներուն՝ Մխիթար կը պատասխանէ նորա համար 82, 153, որ այս անգամ կը նշանակէ parce que, because, գրաբար՝ քանզի, վասնզի, այսինքն՝ որովհետեւ. ահա՛ օրինակները՝ ըստ լեզուի. նորա համար՝ որ Որդին Աստուած մեր փրկութեան համար ի յերկնից իջաւ... 82/83, նորա համար՝ որ Քրիստոս Տէր մեր՝ ի վերայ խաչին քրիստեցաւ 153/154:

Եզրակացնելով, կրնանք ըսել թէ նրբերանգի տարբերակ մը կը ընէ Մխիթար՝ երկու ձեւերուն մէջ.

անոր համար (նպատակի պարագայ, որպէսզի...)
նորա համար (պատճառի պարագայ, որովհետեւ...):

Վերջին հարցը. ի՞նչ է համար նախադրութեան խնդրառութիւնը. սեռակա՞ն՝ թէ տրական:

Այսարհաբարի մէջ, այս երկու հոլովածներուն նմանութեան պատճառով՝ դժուարին է յուժել կնճիւղը (սեռական՝ անոր, տրական՝ դարձեալ անոր). նոյնիսկ գրաբարակերպ նորա ձեւը՝ աշխարհաբարացած իմաստով առնուած է հոտ, եւ այ թէ իբր ընդդիմադիր՝ մմա (տրական) հոլովածէին: Դժբախտաբար, Քրիստոնէականի այս ստաջին գլուխին ընթերցումը չի տար մեզի գոհացուցիչ պատասխան, ուստի հարցին վերջնական ըննութիւնը կը թողունք մեր ուսումնասիրութեան յաջորդ բաժիններուն:

Գ.՝ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱՅԻՆ ՀԱՐՑԵՐ

1.՝ Գրաբարի հետեւողութեամբ՝ Մխիթար կը պահէ տակաւին քանի մը բառերու արմատական վերջին ու տառը. մասն 44, կողմն 36, 38, եօթմ, տասն (այս վերջինները՝ խորագիրներուն մէջ):

2.՝ Գրաբարի իմաստով կը գործածէ կու խնդայ բայաձեւը, իբր հոմանիշ՝ կուրախամայ բային (տե՛ս տող 64, 66). իբր նոյնանիշ կ'առնուին ուրախութիւն եւ խնդութիւն բառերը (55, 67):

3.՝ Գոյականներու հոլովումի ընթացքին, ինչպէս այլուր խօսած ենք ընդարձակօրէն¹⁰⁵, վերջավանդի փակ ձայնաւորներէն կամ երկբարբառներէն ոմանք անպայման փոփոխման վ'ենթարկուին. այս ուղղութեամբ՝ յիշեալ վտորին մէջ նշելի կը գտնենք ոչ երկբարբառին սղումը ուի. օրինակներ՝ կուրերում 104, կուսէմ 84, 89 (կոյր եւ կոյս բառերէն):

Բացառաբար՝ ա ձայնաւորն ալ սղած կը գտնենք մակատ բառի հոլովման պահուն, ինչպէս՝ մակտիս 13, մակտմուս 30 (կարդա՛ մակըմուս):

Ի ձայնաւորով աւարտող բառերուն սեռականը կը կադմէ ու-ով, ինչպէս այժմ՝ արեւելահայերէնի մէջ (գօտի - գօտու, համեմատէ՛ գօտուս վերայ 15)¹⁰⁶:

Բառակիրդքի ի ձայնաւորը կը դառնայ ը (իմ - ըմ 11), ինչպէս Քերականի հոլովածներուն մէջ տեսանք նախապէս¹⁰⁷:

105. Տե՛ս «Բազմավեպ» ձև (1977), Բ. 3-4, էջ 523-525:

106. Անդ, էջ 531-534:

107. Անդ, էջ 524, 537:

4.— Իկ անանցով քանի մը բառեր՝ ժողովրդական նկարագրի եւ զննուչ երանգ մը կը թուին տալ Մխիթարի լեզուին. այսպէս՝ աջիկ 13, 17, 36, 38, ձախիկ 16, հիմիկ – հիմիկս 47, 125, 127, 143:

5.— Պիմտ անականը կը դործածուի՝ ուրիշ անականի մը քով՝ դերադրականի իմաստով. պիմտ հարկաւոր 143, այսինքն՝ շատ հարկաւոր կամ կարելոր, ամէնէն հարկաւոր, հարկաւորագոյն¹⁰⁸:

6.— Խիստ անականն ալ նման ձեւով կիրարկուած կը դտնենք՝ մէկ անգամ. խիստ շատ աւելի (ուրախութիւն կունենայ) 67/68:

Դ.— ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Հոսակ՝ քանի մը խօսք ալ ուղղագրական իւրայատուկ ձեւերու մասին, որոնք հոս ու հոն կը յայտնուին Մխիթարի գրչին տակ, որ շատ քիչ անգամ վարանումներ ունի, եւ ընդհանրապէս կը հետեւի գրաբարի ծանօթ օրէնքներուն:

1.— Ներկայ դերբայները կ'աւարտէ օղ վերջաւորութեամբ¹⁰⁹, այսպէս՝ օ տառով. կարօղ 99, 110, 116, հետեւօղ 7, ունօղ 104:

2.— Կրաւորական ձեւերու վերջավանկի կազմութեան ընթացքին՝ կը վերարկէ պարզապէս ւ տառը եւ ոչ թէ ու երկբարբառը¹¹⁰, ինչպէս՝ կաւի 79, խաչելու 118, խաչի 122, մկրտեալ 40, մկրտած 42, մկրտիկ 42, պախպանիմ 160: Այս եօթը պարագաներուն դիմաց՝ երկու անգամ ալ կը կիրարկէ ու, ինչպէս՝ չեմ ասուի 80/81, փակտուիմ 135:

3.— Բաղադրեալ ժամանակներու կազմութեան մէջ՝ էական բայը յաճախ կը կցէ նախադաս անցեալ դերբային¹¹¹. ամուսնուել 90, եղբրէ 89, եկեղեցի 38, հրամբես 5, մկրտեալ 40, ստեղծել 51: Մէկ անգամ միայն հանդիպած ենք անջատ ձեւով գրութեան, իջեր է 34 (ունի նաեւ կցուած ձեւով՝ իջերէ 88):

108. Պիմտ բառի նշանակութիւններէն մէկն է, ըստ Ստ. Մալխասեանցի, շատ, կարի (իբրեւ դերադրական աստիճան կազմող բառ), ինչպէս օրինակ՝ պիմտ մեծը, պիմտ աղէկ, պիմտ առաջ, այսինքն՝ ամէնէն մեծը, ամէնէն աղէկ, ամէնէն առաջ (սե՛ս Հայերէն բացատրական բառարան, Երեւան 1945, հտ. Դ. էջ 98-99): Մխիթարի մօտ՝ նշելի է վերջին բաղաձայնին կազմը, դ – տ. Հաւանօրէն՝ Պոսական բարբառի ազդեցութիւն:

109. Տե՛ս «Բաղմավէպ» ՃԼԵ (1977), Թ. 3-4, էջ 525, ուղղագրական երեւոյթներու բաժնին մէջ, Բ: Անդ ՃԼԶ (1978), Բ. 3-4, էջ 307, մասնակի նկատողութիւններ, Ժգ:

110. Տե՛ս «Բաղմավէպ» 1978, Թ. 3-4, էջ 307, մասնակի նկատողութիւններ, Ժբ:

111. Տե՛ս Անդ, էջ 805, մասնակի նկատ. գ:

4.— Հոգի բառին հ ազդանատառը կը ջնջէ. յաճախակի կը գըտնենք ոգի – ոգւոյ – ոգւոյն ձեւերը (17, 25, 35, 37, 40, 77, 144), նաեւ ոգիքն 93:

5.— Վերայ նախադրութիւնը մերթ առանց յ վերջնատառին կը դրէ, այսպէս՝ վերա 101, 108, 113. սակայն՝ առաւելաբար յ–ով (14, 15, 30, 69, 114, 140):

6.— Մարդիկ յողնակի ձեւը կը դրէ ք–ով, այսպէս՝ մարդիք 117, 134, 137, 140:

7.— Ամէնքն դերանունը ներկայացուած է այսպէս՝ է տառով, միանգամ դործածուած (տող 138), նմանապէս հրէանքն 110:

8.— Միացեալ եւ անջատ ձեւերով կը ներկայանան՝ այնտեղն 60, այն տեղն 61. նմանապէս ո՛ւրտեղ 125, ո՛ւր տեղ 57:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մխիթար Աթբազօր աշխարհաբարէն քաղուած այս բոլոր յատկանշական նմոյշները յայտնապէս կը ցուցադրեն անոր ջերմ միտումը՝ անջատուելու գրաբարէն եւ նոյնիսկ միջին հայերէնէն, որդեգրելով ու յաճախ նաեւ ստեղծելով նոր հոլովածեւեր, նոր բայաձեւեր ու շարահիւստութիւն. գլխաւորաբար՝ բայերու համակազմին մէջ կը նշմարուի այս ձգտումը, բայց խօսքի միւս մասերուն մէջ ալ նուազ չէ անիկա, երբեմն նոյնիսկ շատ ցայտուն նկարագրով, հակառակ որ հարեւանցի ընթերցում մը վրնայ թողուլ այն սպաւորութիւնը՝ թէ Մխիթար տակաւին գրաբարի տիրապետող ազդեցութեան ներքեւ է:

Մխիթար, այո՛, ծնած ու սնած գրաբարի միջնորդտին մէջ, հինաւուրց վանքերու նուիրական շրջապատէն ներս, դաստիարակուած՝ նախնեաց հարուստ ժառանգութեամբ, մազադաթեայ ձեռագիրներու անձանձրոյթ ընթերցումներով, երկար տարիներ ու թերեւս մինչեւ մահը պիտի պահէ անոնց լուսաւոր կնիքը՝ աստուածաբանական դասադիրքերու, սրբազան մեկնութիւններու եւ ուրիշ մեծարժէք երկերու պատրաստութեան ընթացքին (Աստուածաշունչի հրատարակութիւն, Մատթէոսի Աւետարանին ու Ժողովողի Գրքին մեկնութիւններ, Գրաբարի քերականութիւն, Հայկազեան բառարան):

Բայց, որպէս հարազատ ու հանճարեղ զաւակ հայ ժողովուրդին եւ աթմէական ըմբռնումներով օժտուած անձնաւորութիւն, Մխիթար գիտցաւ մօտենալ իր ժամանակի ազգակիցներուն, մանաւանդ հայազարմ մատղաշ սերունդին, անոնց խիստ նախաձեռնութեամբ լեզուով, անոնց լարբառով, աշխարհաբարով:

Աշխարհաբարի Քերականութիւնը եւ աշխարհաբար Քրիստոնէականը հրատարակելու օրերուն՝ Մխիթար արդէն յիսնամեայ փորձառու եւ հասուն մտաւորական մըն էր, որ իր երիտաւարութեան՝ անընդհատ շրջած էր Սեբաստիայէն մինչեւ Սեւան ու Պոլիս, յաճախ մտած էր հայ ժողովուրդի ամէնէն խոնարհ խաւերուն մէջ եւ խորապէս ճանչնալով անոնց հոգեկան կարօտութիւնները, ամէն ջանք թափած էր՝ բաշխելու համար անոնց լոյս եւ խմորութիւն:

Մխիթարի վարքին մէջ յատկապէս կը յիշատակուի՝ թէ Պոլիս եղած շրջանին, դեռ հազիւ քսանեւէինգամեայ վարդապետ, գիշերաօթի օծեալ քարոզութիւններով հոգեւորապէս մխիթարած էր հացագործներու խումբ մը¹¹², կազմակերպելով տեսակ մը գիշերային դաստիարակութեան՝ քրիստոնէականի եւ արքայական ուսումի. անշուշտ, այդ դասակարգի մարդոց հետ՝ Մխիթար չէր կրնար գրաբար խօսիլ. հարկաւ՝ աշխարհաբար, թերեւս թրքախառն հայերէնով կը քարոզէր անոնց, ինչպէս Փոքր Ասիոյ ներքին դաւաճներուն մէջ ապրող հայ ժողովուրդին քարոզած ըլլալու էր՝ Թոքատէն Մարզուան, Ամասիա ու Սամսոն¹¹³:

Մենք այսօր դարձեալ պիտի ուզէինք լսել՝ Սեբաստացի այդ շնորհալի վարդապետին բերանէն՝ այդ թրքախառն կամ գրաբարախառն աշխարհաբարը, որ արդէն քառորդ դարով ալ աւելի հին էր՝ քան այս Քրիստոնէականի լեզուն: Մեր արեւմտահայ աշխարհաբարի թոթովանքներն ըլլալու էին անոնք, անոր կազմաւորման նախաքայլերը:

Հետեւաբար, 1727ի աւմին, մեր արեւմտահայ աշխարհաբարը, գրական լեզու դառնալու իր վերելքի ճամբուն վրայ՝ զարդացումի նախնական հանդրուան մը կը բնորոշէ, թերեւս առաջինը, որուն ծանօթանալու հիմնական աղբիւր կը դառնայ Մխիթարի այս Քրիստոնէականը, Մխիթարի մաղթով դարձնուած ու կուսակցութեամբ այս աշխարհաբար Քրիստոնէականը, ուր ամէնէն առաջ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ օտար բառերու եւ յատկապէս՝ տառաւորէն բառերու կամ եզրներու զարմանալի բացակայութիւնը. օտար բառի ըստուերն անգամ չկայ հոն. ահա՛ անոր լեզուական առաջին մեծ արժանիքը, ուր կը ցարտէ միաժամանակ հեղինակին ազդաշունչ ոգին, որ կը ձգտի այս նոր լեզուով՝ իբր նորաչէն կամուրջով՝ մեր ազգային նուիրական աւանդութիւնը, այս պարագային՝ քրիստոնէական հաւատքի հիմնական գիտելիքները փոխանցել իր ժամանակի հայ սերունդին, հայ մանուկներուն, մաքուր ու ջինջ հայերէնով:

112. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԱՐՔԳ. ԱԳՈՆՑ, Պատմութիւն կեանք եւ վարուց Տեառն Մխիթարայ Սեբաստացւոյ, Վենետիկ - Ս. Ղազար 1810, էջ 123:

113. Անդ, էջ 128:

Անխուսափելիօրէն, սակայն, ինչպէս զանազան առիթներով ընդգծեցինք՝ մեր ուսումնասիրութեան ընթացքին, Մխիթար գրաբարէն խոշոր պաշար մը կը բերէր հետը. եկեղեցիներուն մէջ՝ յառաեւօրէն պատարագի եւ ժամերգութիւններուն մասնակցող մեր ժողովուրդը, հայ շարականին ու Մաշտոցին անոյշ մեղեդիներով օրօրուող, իր արտին եւ հոգիին մէջ միշտ կը յեղյեղէր գրաբարեան դասականացած յանկերգներ, փոխ առնուած՝ Աստուածաշունչէն, Աւետարանէն, «Հաւատամք»էն, «Հայր մեր»էն. ոսկի ամպերու նման՝ մեր հայրենի ժամերուն միջնադ կամարներուն տակ՝ բուրվառներու խուկիին հետ կը բարձրանային յաւիտեանական աղօթք դարձած ասոյթներ, գերդ հինաւուրց պատգամներ. «Տէր Աստուած հարցն մերոց... Թողութիւն շնորհեա մեր ննջեցելոց... հոգւոցն հանգուցելոց... Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց...»:

1727ին, առաջին անգամ աշխարհաբար հայերէնով հրատարակուող Քրիստոնէականի զտաազիւրք մը չէր կրնար, անշուշտ, գերծմնալ այս տեսակ հնադարեան հոլովածեւերէ ու քայածեւերէ. քրիստոնէական կրօնքի եւ աղօթքի բուրվառէն ժայթքող բանաձեւեր, դարերու խորքէն եկող արքայական ու դասական եզրաբանութեամբ նուիրականացած գրաբար ասացուածքներ անպատճառ պիտի խուժէին աշխարհաբարի այս նոր վերակարանին մէջ, հետզհետէ աւելի եւս զտուելու եւ կատարելագործուելու համար:

Բայց եւ այնուհանդերձ, ինչպէս նշեցինք շատ անգամներ, նոյնիսկ ամէնէն աւելի գրաբար կարծուած նախադասութիւններու կապոցին մէջ՝ Մխիթար, զարմանք պատճառելու աստիճան, յաճախ կը ցուցադրէ աշխարհաբար ձեւեր, աշխարհաբար մտածելակերպ, աշխարհաբար չարահիւսանք:

Մխիթար Արքայօր պայծառ ու հեռատես մտքին մէջ արդէն իսկ յստակօրէն ուրուագծուած է ըստաշող այդն աշխարհաբարին. գրաբարեան ձեւերու թանձր մշտնջին ընդմէջէն՝ ջինջ շառայլներ կը շողան, կերտելով ուղեգիծը մեր նոր լեզուին, արեւմտահայ մեր աշխարհաբարին, որուն հիմնադիրն իսկ պիտի ջլաւորանինք նկատել մեծ Սեբաստացին:

(Շար. 4)

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԵՍԵԱՆ

Résumé

L'APPORT DE L'ABBÉE MEKHITAR A LA FORMATION
DE L'ARMÉNIEN MODERNE

P. NERSES DER-NERSESSIAN

(Suite, voir *Bazmavep*, 1979, nos 1-4, p. 183-262).

A la fin de l'analyse détaillée de la petite grammaire de l'arménien moderne de l'Abbée Mekhitar (éd. Venise, 1727, en langue turque, mais en caractères arméniens), l'A. approfondit sa recherche linguistique en étudiant d'abord les titres et, ensuite, tout le premier chapitre du *Cathéchisme* (*K'ristonēakan vardapet'ut'iwn*) que Mekhitar avait publié la même année en arménien moderne. L'A. présente, en différents paragraphes, ses observations sur la morphologie, la syntaxe, l'orthographe et la pureté du vocabulaire, en soulignant les aspects les plus significatifs et les efforts que Mekhitar soutint pour la formation de la langue littéraire arménienne moderne (dialecte occidental).

L'A. s'arrête particulièrement sur l'analyse des cas, pour mettre en relief les différentes espèces de compléments (d'objet, d'attribution, de temps etc.) et leur usage précis chez l'Abbé Mekhitar, les comparant toujours avec les formes classiques de la langue ancienne et de celles plus récentes. Les citations, nombreuses et complètes, nous donnent une idée aussi réelle que possible des caractéristiques de l'arménien moderne employé et, pourrait-on ajouter, forgé, dans une certaine mesure, comme instrument littéraire par l'Abbé Mekhitar.

De cette analyse l'A. arrive à la conclusion que Mekhitar était bien décidé à débarrasser définitivement l'arménien moderne du *grabar*, dont il dérivait à travers l'arménien «moyen», en fixant de nouvelles formes pour les déclinaisons, les conjugaisons et la syntaxe.

Au point de vue du vocabulaire, l'arménien moderne de Mekhitar se distingue aussi par sa pureté: aucun mot turc ou étranger n'y est accueilli. Un certain nombre de locutions classiques (formules liturgiques ou dogmatiques, expressions de prière etc...) trouvent pourtant encore place dans cette langue. Cependant, même dans ces cas là, on perçoit souvent, sous des expressions classiques, en apparence, des constructions et des phraséologies qui devancent les développements ultérieurs de la langue littéraire arménienne moderne.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ - HISTOIRE

LA QUESTIONE
DELLA «COMMUNICATIO IN SACRIS»
NEL SECOLO XVIII E LA FORMAZIONE
DEL PATRIARCATO ARMENO CATTOLICO

INTRODUZIONE

Nell'odierna atmosfera di impegno ecumenico, che pervade le varie confessioni cristiane, a tutti i discepoli di Cristo possono giustamente applicarsi le parole del Signore: «Beati i vostri occhi, perché vedono, e i vostri orecchi perché odono!» (Mt., XIII, 16).

In questa atmosfera, di sincera metanoia, di aperta carità e di comprensione fraterna, creata dal soffio vivificante dello Spirito, più che mai si è fatta viva la necessità di un dialogo franco e cordiale fra tutti coloro che, pur non partecipando tra loro in una piena e perfetta comunione di fede, trovano in Cristo e nel suo Vangelo la norma suprema della loro vita comunitaria e personale, tanto sul piano del pensiero quanto su quello dell'azione.

Il luminoso esempio degli ultimi Sommi Pontefici e di insigni prelati di varie comunità cristiane, il dialogo intavolato tra gruppi di teologi e rappresentanti ufficiali, il già sensibile cambiamento di attitudini e mentalità nelle popolazioni cristiane, sono altrettanti motivi di fiducia, che esortano a proseguire con fermezza e lealtà nel cammino intrapreso, sorretti dal lume della fede e dalla confidenza nella parola del Signore.

Le divisioni, verificatesi nella storia della Chiesa, si inquadrano in diverse situazioni storiche e in molteplici circostanze di incomprendimento, di cui sono spesso responsabili ambo le